

MIRŐL VITATKOZZUNK?

Nagy kár, hogy a kritikáról indított vitánkra — az első forduló termékenynek ígérkező, jóhiszemű töprengései után — Bosnyák István rásüti az „unesztetikus”, „antimarxista” bélyeget olyan állításokért, amelyeket jobbára maga konstruál.

Miután a háborúskodást már rég anakronisztikusnak tartom, s nemcsak szerkesztői munkámmal, de bírálatokkal is megkíséreltem közelebb jutni ahhoz, amit a Symposium-nemzedék termésében értékesnek véltem, eszemben sincs most Bosnyák István utcájába bemenni. Eszembe sem jut hozzászólását (Üzenet, 1975. április, 292—294.) egy tábor állásfoglalásának tekinteni, mikor nemzedékének beérése egyre nyilvánvalóbb, s én e folyamat iránti bizalom jegyében írtam és zártam le a magam cikkét. (*A kritika haszna*. Üzenet, 1975. április, 286—289.). Szerencsére ez a cikk olvasható is, így bárki meggyőződhet arról, hogy kritikánk tudományosságáról, a műközpontú szemlélet nyereségeiről, az elemzés új módszereiről őszinte megbeesüléssel beszéltem, s az „akadémizmust” csak most jelentkező egyetlen tendenciaként említettem. Igaz, írásom kritikánk egészével szemben is jelzett aggályokat: azt mondtam, hogy kritikánk és az olvasók között a kapcsolat nem megnyugtató, de a baj valamennyi okát fölfejtani nem akartam és nem is tudtam volna. Ha nagyon jóhiszemű vagyok, föltételezhetem, hogy Bosnyák a bajok egyik okaként említett technokrata tudáosság bírálatát vélte kritikánk egészére kiterjeszkedő önkényességnek. Ha ebben igaza volna, akkor beszélhetne felületes általánosításról, mindent összemosó önkényességről, de antimarxizmusról akkor sem. Az antimarxizmus következetesen ismétlődő, a szemléletet és a módszert átható sajátosság. Bosnyák István, ha jól értem hozzászólását, nem erre gondol; eljárása, úgy érzem, a vita heve miatt nem eléggé megfontolt.

Én csupán azt állítottam, hogy kritikánk nem tud elég szoros kapcsolatot létesíteni a „művelt olvasó” és a művek között. Ennek egyik okáról, egy tendenciáról részletesen is beszéltem. S azt hiszem, a többi okot is jó lenne föltárni. Ezt a munkát azonban közösen kellene elvégezni, s lehetne is, ha azzal törődnénk, ami elvégezetlen.

Bosnyák Istvánnak például, ha velem vitatkozik, a vitaerkölcs törvényei szerint elsősorban az alábbi aggodalmakkal kellett volna szembenéznie:

1. Igaz-e, hogy a strukturalista jellegű dolgozatokban kísért az a veszély, hogy a képletek, grafikonok szövevényében elvész a mű? S ha ez így általában nem áll: milyen mértékben érvényes, s a tendencia megfelel-e az illető lapok jellegének, funkciójának? Nem kísért-e a nagyközönségnek szánt lapjainkban a céhbéli belterjesség veszélye?

Ez a kérdés szorosan összefügg a felelősséggel, amellyel olvasóinknak tartozunk. Meg kellene vitatni, hogy valóban eszmei-politikai opportunizmus-e

olyan kritika szorgalmazása, amely a szakszerűséget világos, eleven és érdekes előadásban prezentálja.

2. Túl a követhetőség kérdésén: igaz-e, hogy kritikánknak az a tendenciája, amely a strukturalizmussal rokonítható, nem elég fogékony a művek konkrét társadalmi vonatkozásai, tartalmi iránt?

3. Létezik-e nálunk olyan törekvés, amely a jugoszláv és a magyar irodalom hagyományos közösségi vonulatait más vonulatok javára elhanyagolja, kimondva-kimondatlanul jelentőségénél kevesebbre becsüli, s ezzel az olvasót dezorientálja? Igaz-e, hogy újabban nálunk több megbecsülésben részesül — például — Füst Milán, mint Ady Endre, s a Pilinszky János, Tandori Dezső nevével jelezhető költészet mellett elhalványul Sánta Ferenc, Csoóri Sándor, a „hetek”, a „kilencek” vonala?

Jól tudom, hogy ezekre a kérdésekre nehéz igennel és nemmel válaszolni, de a kiélezett kérdésfeltevésnek éppen az a célja, hogy differenciált önvizsgálatra sarkalljon, ingereljen. Ennek során bizonyára kirajzolódna többféle törekvés arculata. Kitetszene például, hogy a magyar prózát Déry Tibor és a többiek polarításában látó képtelen szemlélet és a Németh Lászlót búcsúztató Magyar Szóbeli nekrológok szemlélete között mekkora a különbség, s ezek között a pontok között milyen széles a skála. Kiderülne, hogy a vonzaskörök és a nemzedékek miként kapcsolódnak, s ennek során az is, hogy a legfiatalabb kritikusok eszménye, mértéke mely alkotók csillagképének világánál alakul. S ebben az alakulásban az esztétikai megközelítés szempontjai milyen filozófiai, morális szemlélettel tudnak társulni.

Nem állítom, hogy csak ezekkel a kérdésekkel kell szembenéznünk, de aki ismeri Bányai János vagy Utasi Csaba vonatkozó cikkeit, az tudja, hogy ők is elégedetlenek a kritikával; hadd hivatkozzam csak az előbbinek *Kérdés(es) kritikánkról* című, kerekasztal-beszélgetésünkre írt, ugyancsak lapunk említett számában közölt beszámolójára. Bosnyák István azonban velem akasztott tengelyt, így az én aggodalmaimat illene cáfolnia, mielőtt a megbélyegzés aktuására térne. De ő nem a terep áttekintése céljából, hanem csak azért távolodik el a konkrét kérdésektől, hogy a módszerről való elvont okoskodás ürügyén „érveljen”.

Közelebről nézve könnyű észrevenni, hogy miközben a történetiség követelményét hangsúlyozza, hogy ennek hiánya miatt engem antimarxistává bélyegezhessen, voltaképpen összemos történetileg egymással nem azonos jelenségeket. Előre bocsátom: eljárása gyöngéire nem azért mutatok rá, hogy minősítéseit viszonzom. Hogy miért, nyomban kiderül.

Cikke elején, ahol megvédi kritikánk tudományosságát (ellenem fordítva, amit e tudományosság értékéről magam is elmondtam), az 1945 utáni eredményeket egyetlen tömbként kezeli. Pedig az a differenciáltság, melyet alább az „uniformizáló” általánosítástól megvéd, nemcsak a jelen kritikájának színpéjében, de az 1945 utáni folyamat tagoltságában is fölfedezhető. Ezt észre nem venni csak annak érdeke, aki az 1945—1948 közötti mélyponthoz szeret viszonyítani mindent, mert akkor minden nagy vívmánnyá minősíthető. Aki azonban nem dorongot keres a történetiség elvében, hanem a jelenségek magyarázatát, az a jelen szempontjából már a Bori Imre—Major Nándor nevével jelölhető időszak és a legújabb törekvések közötti rokonságra és különbségre fog figyelni, mert a holnap kritikáját kiérlelő dialektika igazi erőtenyezői ebben a viszonyban rejlenek. S aki erről tűnődik, annak észre kell vennie,

hogy Majorék eszmei, illetve társadalmi érzékenysége mennyivel erősebb volt, hogy Bori és Szeli István viszonya a jugoszláv és a magyar irodalom hagyományaihoz milyen más, mint a Bányai Jánoson inneni kritikusoké. Hasonló különbségek észlelhetők az érdeklődés, a módszer és az előadás szempontjából is. Boriék még értékrend-alakító, a magyar irodalom egészére kiterjedő figyelemmel és igénnyel munkálkodtak és munkálkodnak. Az európai hatások előtt kinyíló szellemi életből olyan szempontokat, gondolatokat adaptáltak, amelyek határainkon túl is nagy figyelmet keltettek. Eszmei és esztétikai kezdeményezéseiket ihletett jellemzésekkel, szellemes érveléssel, feszültséggel telített előadással tették hatékonyá. Az utánuk jövő kritikusok Irodalmi horizontjának nemcsak történeti mélységét, de európai távlatát is kisebbnek érzem, s új gondolatokban sem olyan gazdagok; az egyetlen kivétel: Bányai János. Hogy módszerük gépiesebb, előadásuk tudakosabb, már elmondtam.

Jogos-e ez az összevetés, és jogos-e a föltételezés, hogy újabb kritikánk kisugárzása éppen az előbb szóvá tett hiányok miatt gyöngébb, mint Boriéké volt 1956 és 1966 között?

Ellenem vehető, hogy a mai fiatalok mást csinálnak, s hogy meg kell várni e munka beérését. De akkor legalább ezt mondja el hát valaki, vagy mondjon mást, de ne kerüljük ki a lényeges kérdéseket, s ne rántsuk vissza vitánkat a tizenöt év előtti polaritás rég meghaladott szintjére. Mutasson rá, aki illetékesnek érzi magát, a biztató jelekre, s tanulmányozni fogjuk azokat. (Boriék és a legifjabbak között én is több rokonvonalat észlelek, mint amennyit itt jelezhettem.) S ha az derülne ki, hogy minden aggodalmunk alaptalan, akkor kapitulálunk. Magam régóta edzem ehhez, legutóbb Gion Nándorról szólva írtam is erről, s nem érzem vereségnek, ha érték előtt kell meghódnom.

Mert nem az a cél, hogy mindenben X.-nek vagy Y.-nak legyen igaza, hanem hogy irodalmunk fölnövekedésének jobb lehetőségeit — ha kell, önsérelmeink ellenére — megmutassuk és kapcsolatát az olvasóval elmélyítsük.

